

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

ЖУРАВЛЬОВА ЛАРИСА СТАНІСЛАВІВНА

УДК 376.36.016:81-028.31:373.2.026:78(043.3)

**РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ
ІЗ ЗАЇКАННЯМ ЗАСОБАМИ МУЗИЧНО-ДИДАКТИЧНИХ ІГОР**

13.00.03 – корекційна педагогіка

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата педагогічних наук

Київ – 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент
Кондратенко Валентина Олександрівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова, Інститут
корекційної педагогіки та психології,
доцент кафедри логопедії.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор
Тарасун Валентина Володимирівна,
Інститут спеціальної педагогіки АПН
України, головний науковий співробітник
лабораторії діагностики і психічного
розвитку;

кандидат педагогічних наук, доцент
Пахомова Наталія Георгіївна,
Полтавський державний педагогічний
університет імені В.Г.Короленка,
доцент кафедри соціальної і корекційної
педагогіки.

Захист відбудеться «15» грудня 2009 року о «16⁰⁰» годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.14 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий «14» листопада 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

С.В.Федоренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми зумовлено соціальною потребою розвитку мовлення дітей як важливого компонента становлення особистості та пріоритетним спрямуванням Національної доктрини розвитку освіти України, Базовим компонентом дошкільної освіти, Законом України „Про дошкільну освіту”, що передбачають модернізацію дошкільної освіти, досконалість форм, методів, засобів і методики навчання дітей рідній мові, формування культури мовленнєвого спілкування.

Дошкільний вік – це період активного засвоєння дитиною мови, становлення й розвитку всіх сторін мовлення: фонетичної, лексичної, граматичної, зв’язного мовлення, засвоєння його виразності та образності (А. Богуш, К. Крутій, Т. Піроженко та ін.). Крім того, повноцінне оволодіння мовою в дошкільному віці – необхідна умова вирішення завдань розумового, естетичного, духовно-морального виховання, засвоєння культури свого народу, національних та загальнолюдських цінностей у максимально сензитивний період розвитку (В. Бондар, В. Синьов, Є. Соботович, В. Тарасун, М. Шеремет та ін.).

Вирішення проблем розвитку мовлення для дошкільників із заїканням має особливе значення, тому що заїкання як порушення усного мовлення травмує психіку дитини, є однією з причин розвитку невротичних рис особистості, порушує комунікацію, ускладнює взаємини з оточуючими (О. Гопіченко, В. Кондратенко, С. Конопляста, А. Кравченко, В. Селіверстов, В. Тищенко, М. Хватцев, В. Шкловський, Р. Юрова та ін.).

Проблема виразності і плавності мовлення дітей із заїканням розглядається в дослідженнях С. Асланової, Л. Беякової, Н. Власової, Г. Волкової, І. Вигодської, В. Кондратенко, Р. Левіної, С. Миронової, І. Поварової, В. Селіверстова, Н. Чевелевої та ін. Зважаючи на специфічність порушення плавності мовлення, особливості його темпо-ритмічної організації, а також на відхилення в моторній сфері, які стосуються динамічного праксису та музично-ритмічних здібностей заїкуватих дітей, вбачаємо за необхідність формування ритміко-інтонаційної організації усного мовлення, яка є однією з важливих ланок у комплексній методиці корекції заїкання (Л. Андропова, С. Асланова, Л. Беякова, Т. Когновицька, Л. Копачевська, І. Поварова, В. Селіверстов, І. Сікорський та ін.).

У дослідженнях І. Павлова, Б. Теплової, О. Ухтомського розкрито механізм формування темпо-ритмічних рухів. Доведено, що темпо-ритмічні розлади не лише порушують мовленнєву функцію дитини, але й знижують її працездатність і продуктивність діяльності, а цілеспрямоване формування темпо-ритмічного чуття в умовах емоційно наповненої навчально-ігрової діяльності сприяє корекції відображувальної здібності дитини (В. Кручинін, Л. Мітрякова).

Важливе місце в корекційній роботі належить музиці (О. Ворожцова, Д. Кемпбелл, З. Матейова, С. Машура). Автори знайшли певний взаємозв’язок між мовленням і музикою, що зумовлює розвиток людського мислення і

сенсорних функцій. Структурами музичних і мовленнєвих компонентів, які взаємодіють, є ритм, темп, інтонація, емоції.

Аналіз науково-методичної літератури і практики корекційної роботи з дошкільниками, які мають заїкання, дозволив констатувати недостатню розробленість корекційних технологій, в основі яких знаходяться сенсорні засоби музичної діяльності дошкільників, відсутність логопедичних методик із використанням полісенсорних можливостей.

Зазначене підкреслює актуальність і необхідність розробки комплексу музично-дидактичних ігор (МДІ) і введення його в практику дошкільного навчання. Отже, вибір теми дослідження „Розвиток мовлення у старших дошкільників із заїканням засобами музично-дидактичних ігор” зумовлений, з одного боку, соціальною потребою щодо розвитку мовлення дітей, які заїкаються, як важливого компонента розвитку особистості, а з іншого – дозволяє стверджувати про недостатню розробленість методичної системи для поліпшення якісного рівня мовленнєвого розвитку зазначеної категорії дітей.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри логопедії Інституту корекційної педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за напрямом: „Зміст освіти, форми, методи і засоби підготовки вчителів”. Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 9 від 3 лютого 2006 року) й узгоджено в Міжвідомчій Раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 6 від 27 червня 2006 року).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні, розробці й експериментальній перевірці ефективності корекційно-розвивальної методики, спрямованої на розвиток мовлення в дітей старшого дошкільного віку із заїканням на основі вдосконалення темпо-ритмічної організації мовлення засобами музично-дидактичних ігор.

Відповідно до мети були поставлені такі **завдання**:

1. Вивчити стан проблеми розвитку усного мовлення в дітей із невротичною та неврозоподібною формами заїкання і визначити теоретичні та методичні основи вдосконалення темпо-ритмічної сторони мовлення, проаналізувати наявні методики та чинні програми в аспекті досліджуваної проблеми.
2. Розробити методику дослідження і визначити рівень розвитку мовлення в старших дошкільників із заїканням у порівнянні з однолітками без мовленнєвих порушень (БМП), вивчити особливості та ступінь сформованості сенсомоторики і музично-сенсорного розвитку дітей для виявлення можливостей використання МДІ в розвитку усного мовлення.
3. Розробити спеціальну методику розвитку усного мовлення в старших дошкільників із заїканням засобами МДІ і визначити педагогічні умови ефективності корекційної роботи щодо загального розвитку мовлення.

4. Експериментально перевірити ефективність пропонованої корекційно-розвивальної методики для старших дошкільників із заїканням.

Об'єкт дослідження – процес мовленнєвої діяльності дошкільників із заїканням.

Предметом дослідження є педагогічні умови й особливості розвитку усного мовлення дітей старшого дошкільного віку із заїканням засобами музично-дидактичних ігор.

Методи дослідження було обрано відповідно до специфіки об'єкта і предмета дослідження, а також мети і завдань дослідження:

- *теоретичні*: вивчення, аналіз, порівняння різних поглядів на досліджувану проблему; узагальнення й синтезування психолого-педагогічної, спеціальної і методичної літератури для з'ясування науково-теоретичних засад розвитку усного мовлення в дітей старшого дошкільного віку із заїканням; аналіз навчальних програм, медичної і психолого-педагогічної документації для вивчення особливостей корекційно-спрямованої роботи стосовно розвитку мовлення в зазначеної категорії дітей засобами МДІ;

- *емпіричні*: цілеспрямоване спостереження за корекційно-розвивальним процесом, збір і аналіз анамнестичних даних, бесіди з батьками і вихователями; провідним методом дослідження обрано педагогічний експеримент (констатувальний та формувальний) для визначення рівнів розвитку усного мовлення у старших дошкільників із заїканням та перевірки ефективності методики розвитку мовлення засобами МДІ;

- *методи статистичної обробки даних*: кількісний та якісний аналіз експериментальних даних і статистична обробка за критерієм Вілкоксона-Манна-Уїтні для оцінки достовірності експерименту щодо розвитку мовлення старших дошкільників із заїканням засобами МДІ. Обчислення були проведені за допомогою статистичного пакету PASW 18.

Методологічним і теоретичним підґрунтям дослідження є фундаментальні положення психології, логопедії, нейропсихології: про місце мовлення в психологічному процесі (Л. Виготський, О. Леонт'єв, О. Лурія); положення про цільність мови як системи, про мозкову організацію мовленнєвого процесу (П. Анохін, М. Бехтерев, О. Лурія); про темпо-ритмічні кореляції процесу вищих психічних функцій, локалізованих у центральній нервовій системі (О. Лурія, І. Павлов, О. Ухтомський); сучасні наукові уявлення про структуру мовленнєвого дефекту в дітей із заїканням (М. Асатіані, Л. Белякова, О. Дьякова, В. Селіверстов), про значення гри в життєдіяльності дитини (Л. Виготський, О. Запорожець, О. Леонт'єв, Д. Менджеричька, Д. Ельконін); про теорію взаємодії мовлення і музики (Б. Асаф'єв, М. Бонфельд, О. Ворожцова, Д. Кембпелл, Б. Теплов); законодавчі акти щодо дошкільної освіти в Україні.

Експериментальна база дослідження. Дослідження було здійснене в дошкільних навчальних закладах №435 і школи-дитячого садка „Ольвія” м. Києва, №237 м. Запоріжжя, №64 м. Миколаєва, №9 м. Херсона, №№20, 78 м. Мелітополя. Дослідна робота тривала впродовж 2005-2007 р.р. На різних етапах дослідження до експериментальної роботи було залучено 224 дитини

старшого дошкільного віку, серед яких 148 дошкільників із заїканням та 76 дітей без мовленнєвої патології.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

- *уперше* науково обґрунтовано доцільність розвитку усного мовлення дітей із заїканням засобами МДІ; визначено рівні розвитку усного мовлення в дошкільників із невротичною і неврозоподібною формами заїкання порівняно з їхніми однолітками БМП; встановлено показники ступеня музично-сенсорного розвитку, одержано дані про залежність його від форми заїкання; виявлено можливість передбачуваного полісенсорного компонента ігрової діяльності в корекційній роботі щодо розвитку усного мовлення в дошкільників із заїканням; з'ясовано педагогічні умови розвитку усного мовлення заїкуватих дошкільників засобами МДІ, підтверджено доцільність і ефективність використання їх у корекційно-розвивальній роботі;

- *удосконалено* методи та прийоми роботи з розвитку усного мовлення засобами МДІ; уточнено й описано критерії, показники рівня розвитку усного мовлення в старших дошкільників із заїканням та його особливості в процесі використання МДІ; конкретизовано дані про залежність рівня розвитку мовлення від форми заїкання;

- *подальшого розвитку* набула реалізація теоретико-методичних основ підвищення ефективності розвитку усного мовлення дітей із заїканням засобами МДІ, удосконалення темпо-ритмічної сторони мовлення та навичок спілкування заїкуватих дошкільників засобами МДІ.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що створено оригінальну методику розвитку мовлення старших дошкільників із заїканням; розроблено діагностичну картку для визначення рівнів розвитку в них усного мовлення; підготовлено серію завдань, спрямованих на виявлення ступеня музично-сенсорного розвитку заїкуватих дітей з урахуванням полісенсорної основи.

Результати дослідження можуть бути використані в практиці індивідуальної і групової роботи із заїкуватими дітьми, у практиці сімейного виховання, дошкільних закладів, альтернативних організацій, діяльність яких спрямовано на розвиток мовлення дітей; у змісті лекцій і семінарських занять у системі професійної підготовки логопедів, вихователів дошкільних закладів. Основні положення дослідження, висновки та рекомендації можуть бути використані в процесі вдосконалення програм для дітей із заїканням, у створенні посібників для логопедів-практиків, підручників для вищих навчальних закладів, у розробці та читанні спецкурсу.

Результати дослідження впроваджено в навчально-виховний процес спеціалізованих груп для дітей із заїканням у дитячих дошкільних закладах: м. Києва №435 (довідка №29 від 30.05.2008 р.) і школи-дитячого садка „Ольвія” (довідка №116 від 11.09.09 р.); м. Миколаєва №64 (довідка №17/1 від 02.04.2008 р.); м. Херсона №9 (довідка №16-0204 від 02.06.2008 р.); м. Мелітополя №20 (довідка №28 від 17.04.2008 р.).

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження доповідалися та обговорювалися на: Міжнародній науково-практичній конференції „Наука та інновації – 2005” (Дніпропетровськ, 2005); IV Міжнародній науковій інтернет-конференції „Нові виміри сучасного світу” (Мелітополь, 2008); IV Міжнародній науково-практичній конференції „Управління в освіті” (Львів, 2009); Всеукраїнській науково-практичній конференції „Підвищення ефективності логопедичної роботи в умовах здійснення дошкільної та початкової освіти” (Херсон, 2006); науково-практичній конференції „Вища освіта інвалідів: рівні права – рівні можливості” (Ялта, 2006); науково-практичному семінарі „Шляхи удосконалення професійної підготовки майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів” (Донецьк, 2007), звітній науково-практичній конференції Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (Київ, 2005 – 2008), засіданнях кафедри логопедії Інституту корекційної педагогіки та психології НПУ імені М. П. Драгоманова та ін.

Публікації. Основні результати дослідження репрезентовано в 15 публікаціях автора, з них – 9 у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (257 найменувань), додатків, містить 15 таблиць і 5 рисунків. Загальний обсяг дисертації становить 255 сторінок, з них основного тексту – 195 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено об’єкт, предмет, мету, основні завдання дослідження, розкрито теоретико-методологічні основи, методи, етапи дослідження; сформульовано наукову новизну, практичне значення роботи, наведено дані про апробацію роботи, подано перелік публікацій.

У **першому розділі** – „Проблема заїкання в теорії і практиці корекційної педагогіки” – здійснено аналіз проблеми діагностики, корекції заїкання і прогнозування розвитку усного мовлення в дітей із заїканням, визначено концептуальну основу проблеми дослідження, розкрито зміст основних понять, проаналізовано науково-методичну літературу, програми виховання і навчання дітей старшого дошкільного віку в аспекті досліджуваної проблеми.

Учені (Л. Беякова, О. Дьякова, Л. Волкова, С. Леонова, В. Селіверстов) визначили заїкання як складне психофізичне порушення, для якого характерним є розлад темпо-ритмічної сторони мовлення, зумовлене судомним станом м’язів мовленнєвого апарату. У дослідженнях М. Асатіані, Л. Беякової, І. Калачевої, В. Козакова, В. Ковалева, В. Кочергіної, В. Матанової, Е. Саїтбаєвої визначено важливість диференціювання заїкання на форми: невротичну і неврозоподібну, психолого-педагогічна характеристика яких має низку особливостей.

Наукові дослідження О. Лурія, І. Павлова, О. Ухтомського свідчать про те, що стан людини залежить від темпо-ритмічних кореляцій процесу вищих

психічних функцій, локалізованих у центральній нервовій системі. Принцип локалізації вищих психічних функцій ґрунтується на теоретичних засадах І. Павлова про єдність процесів збудження і гальмування.

За допомогою рухового аналізатора здійснюється організація системи всіх видів аферентації в часі (П. Анохін, М. Бернштейн, О. Ухтомський та ін.). Єдність сенсомоторних актів досягається постійністю кореляцій темпоритмічної діяльності хвильового резонансу (Ю. Іванов). У здійсненні психічних функцій важливу роль відіграє міжпівкульна асиметрія головного мозку (І. Данилов, М. Лохов, Є. Хомська, І. Черепанов, О. Лурія та ін.). Взаємодія міжпівкульної діяльності мозку здійснюється через сприймання і засвоєння ритму. Відповідно, аритмічна робота міжпівкульних організацій впливає на якість роботи зон мозку, які взаємодіють.

Дослідження сенсорних функцій різних півкуль головного мозку підтвердили факт його функціональної асиметрії: виключення правої півкулі завжди утруднює пізнання інтонації, музичної мелодії, виключення лівої півкулі утруднює знаходження та упізнавання артикуляційних звуків мовлення (Л. Балонов, В. Деглін, А. Сиротюк). Отже, права півкуля впливає на мовленнєві функції лівої „мовленнєвої” півкулі.

На думку О. Лурія, координованою функцією мовленнєвого процесу, який забезпечує нормальне мовлення, є узгодженість у часі та швидкості мовленнєвого потоку. Проте розлад міжпівкульної взаємодії може призвести до порушення темпо-ритмічних співвідношень психічних функцій та стати причиною мовленнєвих дезінтеграцій.

Відповідно до теорії Б. Асаф'єва, інтонація як усвідомлене озвучення спостерігається як у мовленні, так і в музичному творі. Музичне мовлення за допомогою інтонаційного поділу має те ж структурне утворення, що й виразне інтонаційне висловлювання, тобто темп і ритм. Між мовленням і музикою наявний певний взаємозв'язок. Сполучення дискретних одиниць мовлення і музичного твору передбачає ієрархічну градацію, яка репрезентована як фонеми і музичні звуки; слова і музичні висловлювання; речення та музичні періоди. Взаємозв'язок музики та мовлення передбачений фізіологією людини, будовою її органів і мозку. Інтонація, ритм, гучність, висота – усе це характеристики як мовлення, так і музики (Б. Асаф'єв, Н. Ветлугіна, О. Ворожцова, О. Рудницька, Б. Теплов та ін.).

Наукові доробки дослідників із проблем заїкання (Л. Андропова, С. Асланова, Л. Белякова, Н. Власова, О. Дьякова, Т. Когновицька, В. Кондратенко, Л. Копачевська та ін.), дозволяють стверджувати, що порушення плавності мовлення призводить до дискоординації всього мовленнєвого акту, при цьому суттєвим є деформація темпу і ритму мовлення, що спричиняє порушення багатьох сторін інтонації: паузи, наголосу, мелодики, динамічної гармонії. Темпоритмічна організація та інтонація усного мовлення є стрижнем, який об'єднує та координує всі складові усного мовлення (Т. Іванова-Лук'янова, І. Поварова). Первинна несформованість у дітей із заїканням темпо-ритмічної та мелодико-інтонаційної сторони мовлення спричиняє вторинні зміни.

Аналіз та узагальнення науково-теоретичної та методичної літератури вказує на недостатню вітчизняну методичну розробленість питання розвитку усного мовлення старших дошкільників із заїканням і свідчить про необхідність удосконалення логопедичної роботи в цьому напрямку.

Аналіз програм навчання і виховання заїкуватих дошкільників показав, що однією зі злободенних проблем є відсутність в Україні програми для дошкільників із заїканням. У зв'язку з цим використовується програма (1983 р.), у змісті якої музично-дидактичні ігри відсутні, недостатньо використовуються емоційні можливості дитячої психіки в процесі розвитку мовленнєвих навичок, активізація та синестезія сенсорних функцій.

Використання в структурі занять спеціально підібраного ігрового, емоційного матеріалу, який передбачає активізацію сенсорних функцій і розвиток ритмо-інтонаційної основи музики, створює підґрунтя для розвитку темпо-ритмічної сторони мовлення, впливає на розвиток мовленнєвого дихання, звуковимови, фонематичних процесів, поповнення словникового запасу, удосконалює граматичну будову мовлення, розвиває артикуляцію, дрібну та загальну моторику.

Результати нейрофізіологічних, психофізіологічних досліджень стали аргументацією того, що поліпшення рівня розвитку усного мовлення старших дошкільників із заїканням може забезпечити та методика, яка передбачає активну роботу аналізаторів засобами МДІ: мовнорухового, слухового, зорового і кінестетичного. Це сприяло вибору полісенсорного підґрунтя експериментальної методики розвитку мовлення засобами МДІ.

У **другому розділі** – „Особливості розвитку усного мовлення дітей старшого дошкільного віку із заїканням і вивчення їх полісенсорних можливостей” – розкрито мету, завдання, обґрунтовано методику і здійснено констатувальний етап експерименту та аналіз його результатів.

У констатувальному експерименті брали участь 224 дитини 5-6-літнього віку (з них, відповідно до даних ПМПК і нашого обстеження, умовно виділено 2 клінічні підгрупи: 1) 80 осіб – з невротичною формою, 2) 68 осіб – з неврозоподібною формою заїкання) та 76 дітей старшого дошкільного віку БМП.

Зміст завдань констатувального експерименту було розроблено відповідно до мети нашої роботи, з урахуванням вікових і психологічних особливостей старших дошкільників із заїканням та принципу диференційованого підходу залежно від клінічних форм заїкання. Комплексні методики спрямовані на визначення рівня розвитку усного мовлення; дослідження сенсомоторної сфери; з'ясування ступеня музично-сенсорного розвитку дошкільників із заїканням.

Розробляючи методики дослідження, ми спиралися на науково-методичні розробки Н. Власової, Г. Волкової, С. Кулачківської, Н. Кириченко, А. Маркової, О. Мастюкової, Т. Науменко, Т. Піроженко, М. Поваляєвої, Л. Подоляк, О. Рау, Л. Спірової, Т. Філічевої.

Експеримент складався з трьох етапів і проводився індивідуально. На першому етапі було досліджено рівень розвитку мовлення дітей. Критеріями виступили складові усного мовлення (лексико-граматична, фонетико-фонематична сторони мовлення, зв'язне мовлення і комунікативні уміння); особливості розвитку мовленнєвого дихання; основні прояви заїкання старших дошкільників. Показниками словникового запасу були: класифікація понять, підбір антонімів і синонімів, здатність використовувати різні частини мови; граматичної будови мовлення: розуміння зверненого мовлення, сформованість навичок словотворення і словозміни; звукової сторони мовлення: наявність вимови всіх звуків рідної мови, складова структура слова; фонематичних процесів: фонематичне сприймання, фонематичний аналіз і синтез, фонематичне уявлення; просодичного компонента звукової сторони мовлення: акустична характеристика голосу, здатність управляти наголосами й основними типами інтонацій; зв'язного мовлення: розуміння сприйнятого тексту, уміння послідовно і точно будувати розповідь, повнота використання лексики тексту, правильність побудови речень, плавність мовлення; комунікативних умінь: наявність контактноталагоджувальних засобів спілкування, використання невербальних засобів спілкування, застосовування форм мовленнєвого етикету; особливостей мовленнєвого дихання: характер дихання, координованість вдиху і видиху, темп, ритм; основних проявів заїкання: ступінь заїкання, тип і форма мовленнєвих судом, супутні мовленнєві й рухові порушення.

Аналіз даних, одержаних на першому етапі констатувального експерименту, дав можливість виявити важливі відмінності за всіма критеріями і показниками між дітьми БМП та дітьми з різними клінічними формами заїкання. Установлено статистичні відмінності за критерієм Вілкоксона-Манна-Уїтні з рівнем значущості 99,9% між групою дітей БМП і групами дітей із заїканням.

Характерною ознакою дітей із невротичною формою заїкання була наявність помилок на підбір протилежних і близьких за значенням слів (73,75%); труднощі в узгодженні іменників з числівниками, утворенні слів за допомогою суфіксів; утворенні прикметників від іменників; у доборі споріднених слів (51,25%); нестійкість і нечіткість у вимові певних звуків, помилки в складовій структурі складних слів (52,50%); утруднення під час виділення слів з певним звуком, а також виділення послідовності звуків у слові (70%); скутість та напруженість у мовленнєвій поведінці (33,75%); малоемоційне мовлення, невміння самостійно виділяти та відтворювати склади, фрази з різним інтонаційним акцентом та змінювати тип інтонаційних конструкцій у реченнях (48,75%); обмежене використання в розповідях набутого лексичного запасу, пропуски смислових ланок, незначні відхилення від тексту, складання розповіді з простих речень (65%); використання невербальних засобів одноманітно, спілкування дітей відбувається здебільшого з ініціативи інших (51,25%).

Для більшої частини дітей з неврозоподібною формою заїкання характерною була наявність помилок на класифікацію понять, підбір

протилежних і близьких за значенням слів (60,29%), відсутність у словнику якісних прислівників, порядкових числівників, присвійних прикметників (39,71%); помилки при вживанні прийменників, труднощі при зміні та утворенні нових слів (45,59%); дефекти у вимові звуків, порушення складової структури окремих слів (57,35%); труднощі під час виділення слів із певним звуком, у визначенні наявності чи відсутності звука в слові (63,24%); порушення здатності регулювати темп і ритм мовлення (48,53%); утруднення в самостійному складанні речень (64,71%); смислові помилки під час самостійних розповідей та переказувань, пропуски структурних компонентів описових оповідань (35,29%), неповне відображення особливостей предметів у змісті описових оповідань (64,71%); мовлення невиразне, є порушення просодичних компонентів (48,53%); труднощі у відтворенні складових рядів різної складності з переміщенням наголосу та здатності керувати основними типами інтонацій (51,47%); виражальними засобами мовлення користуються дуже обмежено, мають труднощі під час налагоджування контактів (52,94%).

Аналіз та зіставлення результатів першого етапу експерименту дозволили обґрунтувати три узагальнені рівні розвитку усного мовлення дошкільників із заїканням та дітей БМП (від високого до низького).

Високий рівень. Дитина легко входить у контакт, уміє слухати і розуміє мовлення. Активна, проявляє стійкий інтерес, самостійність і розуміння при виконанні завдань. Адекватно використовує допомогу педагога. Володіє хорошим лексичним запасом. Розуміє граматичну структуру речень і будує їх граматично правильно. Є навички словотворення і словозміни. Вказані та помічені помилки може виправляти самостійно. Складова структура слів не порушена, може визначати наявність або відсутність заданого звука і місце його в слові. Правильно вимовляє всі звуки мови, диференціює їх. Акустичні характеристики голосу не порушені. Дитина відтворює складові ряди (дво-, три- і чотирискладові) з переміщенням наголосу і фрази, може замінювати один тип інтонаційної конструкції на інший. Під керівництвом педагога складає послідовно правильну розповідь, у якій наявні всі смислові ланки. Повнота використання лексики художнього тексту, що сприймається, достатня, може замінювати авторські виразні засоби власними.

Середній рівень. Для дитини характерна менш виражена контактність, у спілкуванні бере участь за ініціативою інших. Невербальні засоби спілкування використовує одноманітно. Спостерігається нестійкість інтересів та уваги, швидко відволікається, знижена активність. Дитина має обмежений словниковий запас. У побудові речень допускає граматичні помилки. Навичками словотворення і словозміни володіє слабо. Простежується нестійкість, нечіткість і дефекти вимови звуків, погано їх диференціює, допускає помилки в складовій структурі складних слів. Фонематичні процеси сформовані недостатньо. Використовуючи допомогу експериментатора, важко складає речення з окремо названих слів. Допускає змістовні і смислові помилки під час самостійних розповідей і переказів. Використання слів у різних контекстах обмежене. Наявні незначні порушення в просодичних компонентах

мовлення. Може регулювати силу голосу, але мовлення невиразне. Дитині важко самостійно відтворювати за логопедом складові ряди різної складності з переміщенням наголосу. Порушена здатність управляти основними типами інтонацій. Часто потребує допомоги з боку педагога.

Низький рівень. Для дитини характерні складність вступу до контакту з однолітками і дорослими, відсутність невербальних засобів спілкування та неможливість самостійного виконання завдань. Дитина не активна, має нестійкий інтерес та увагу. Лексичний запас її бідний. Має значні труднощі у побудові послідовності висловлювання своєї думки, точному передаванні її змісту. Розуміння складних і простих граматичних конструкцій обмежене. Має низький рівень сформованості граматичної будови мовлення. Не володіє навичками словотворення і словозміни, не може з окремо названих слів скласти речення. Простежуються дефекти у вимові 2-х і більше груп звуків, не диференціює їх. Складова структура слів порушена, фонематичні процеси не сформовані. При складанні розповідей пропускає їхні структурні компоненти, порушує цілісність тексту. Використання слів у різних контекстах, навіть з допомогою дорослого, дуже обмежене. Спостерігаються значні порушення в просодичних компонентах мовлення. Відсутня здатність регулювати темп і ритм мовлення. Можлива слабка мелодика (гіпопросодика), що сприймається як монотонність. Здатність управляти інтонаціями відсутня. Дитина не може відтворювати складові ряди з переміщенням наголосу. Потребує постійної значної допомоги та стимулювання мовленнєвої діяльності з боку педагога.

Розподіл дітей БМП та з заїканням за рівнями розвитку усного мовлення представлений на рисунку 1.

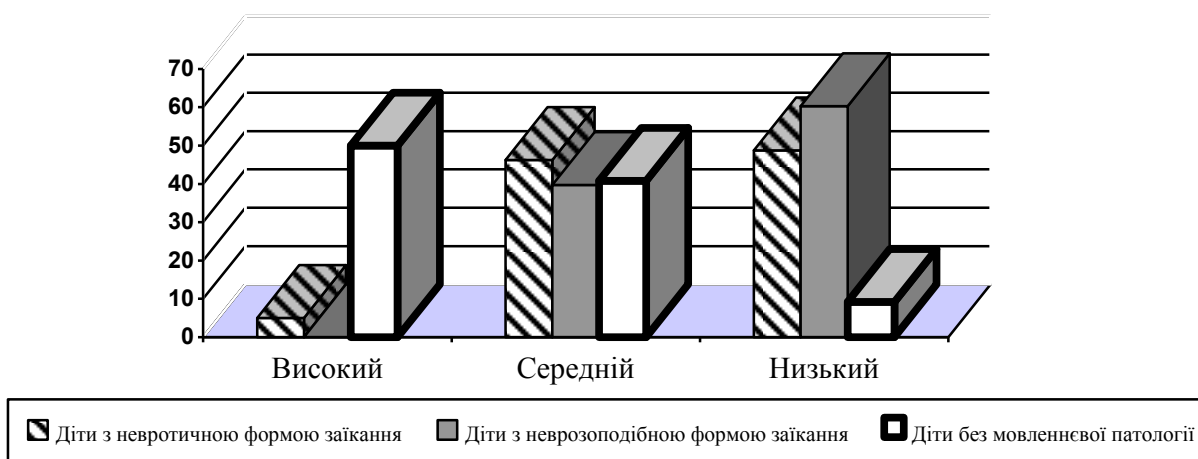

Рис. 1. Рівні розвитку усного мовлення дітей БМП та з заїканням (%)

Кількісний і якісний аналіз одержаних даних у процесі проведення першого етапу констатувального експерименту дозволив визначити, що більшість дошкільників із заїканням мають низький рівень розвитку мовлення (48,75% дошкільників із невротичною формою і 60,29% дітей із неврозоподібною формою заїкання). При цьому виявлено, що в 50% дітей БМП показники відповідають високому рівню і лише 9,21% – низькому рівню розвитку усного мовлення.

На другому етапі констатувального експерименту нами вивчалась

сенсомоторна сфера дітей із заїканням за адаптованою методикою нейропсихологічного обстеження, (О. Лурія, Є. Хомська, А. Семенович та ін.) з використанням завдань на перевірку кінестетичного, просторового, динамічного, конструктивного праксису, слухомоторної координації, зорового гнозису і виконання рухових програм.

Виявлено наявність моторних і сенсорних порушень у дітей із невротичною та неврозоподібною формами заїкання. Так, дітям із невротичною формою заїкання складними для виконання були проби на перевірку слухомоторної координації (виконали з помилками 63,75%, не виконали завдання 30%), кінестетичного праксису (виконали з помилками 57,50%, не виконали завдання 30%) і зорового гнозису (виконали з помилками 58,75%, не виконали завдання 27,50%), а дошкільникам із неврозоподібною формою заїкання – проби на перевірку слухомоторної координації (виконали з помилками 46,25%, не виконали завдання 38,75%), динамічної організації рухів (виконали з помилками 45%, не виконали завдання 37,50%), конструктивного праксису (виконали з помилками 47,50%, не виконали завдання 37,50%). Доведено, що краще виконують завдання на перевірку запропонованих тестів діти з невротичною формою заїкання (накопичувальний приріст коефіцієнта якості всіх виконаних завдань на перевірку сенсомоторної сфери дітей з невротичною формою заїкання становить 42,9%, а з неврозоподібною формою заїкання – 30,2%).

Визначено, що в дітей із заїканням темпо-ритмічні та мелодико-інтонаційні розлади супроводжуються низьким ступенем сформованості слухомоторної координації, слухової уваги, порушеннями динамічного і кінестетичного праксису. Ритм організовує не тільки рухи, але й динамічну сторону мовлення. На підставі цього положення був проведений ранговий кореляційний аналіз між станом динамічної організації рухів і просодичної сторони мовлення. За результатами математичної обробки даних з використанням коефіцієнта кореляції Пірсена було встановлено значущий ранговий кореляційний зв'язок між показниками просодичної сторони мовлення та динамічної організації рухів (у дітей із невротичною формою заїкання $r=0,993$; із неврозоподібною формою заїкання $r=0,950$), і слухомоторної координації (у дітей із невротичною формою заїкання $r=0,998$; із неврозоподібною формою заїкання $r=0,954$).

Завданням третього етапу констатувального експерименту дослідження було з'ясування ступеня розвитку музично-сенсорних можливостей старших дошкільників із заїканням. В основу діагностичного дослідження покладено полісенсорну методику, змістом якої було визначення особливостей прояву сприймання та відтворення властивостей музичних звуків (ритму, темпу, тембру, динаміки та висоти звука) з опорою на слуховий, мовноруховий, зоровий та кінестетичний аналізатори.

У дошкільників із заїканням (65%) виявлено порушення сприймання та відтворення ритму, темпу і звуковисотності, недостатня якість та своєрідний характер виконання завдань музичного характеру, обмежений мовленнєвий

супровід, а також труднощі сприймання властивостей музичних звуків з опорою на додаткові аналізатори (кінестетичний і зоровий).

Установлено залежність між клінічними формами заїкання і ступенем музично-сенсорного розвитку. Виявлено відмінності музично-сенсорних можливостей у дошкільників із заїканням у різних клінічних групах за ознаками порушення музично-сенсорного розвитку та вмінням самостійно виконувати завдання, що пов'язано з особливостями патогенетичного механізму протікання заїкання. З'ясовано, що в дітей із неврозоподібною формою заїкання ступінь розвитку сприймання властивостей музичних звуків нижчий, ніж у дошкільників із невротичною формою заїкання. Доведено, що темпо-ритмічні порушення мовлення зумовлюють особливості ритмічного, звуковисотного, темпового, динамічного, тембрового слуху. Для підтвердження отриманих результатів була встановлена значуща рангова кореляція між цими показниками та просодичною стороною мовлення для дітей з невротичною формою заїкання ($r_{\text{ритм.}}=0,869$; $r_{\text{зв.}}=0,950$; $r_{\text{темп.}}=0,799$; $r_{\text{дин.}}=0,684$; $r_{\text{темб.}}=0,997$) і з неврозоподібною формою заїкання ($r_{\text{ритм.}}=0,909$; $r_{\text{зв.}}=0,776$; $r_{\text{темп.}}=0,926$; $r_{\text{дин.}}=0,785$; $r_{\text{темб.}}=0,990$).

Отже, аналіз одержаних результатів констатувального етапу дослідження виявив низький рівень розвитку усного мовлення, недостатній ступінь сформованості сенсомоторної сфери в старших дошкільників із заїканням та визначив потенційні можливості синестезії, що потребувало розробки спеціальної методики корекційно-розвивальної роботи на полісенсорному підґрунті.

У **третьому розділі** – „Методичні аспекти розвитку мовлення старших дошкільників із заїканням засобами музично-дидактичних ігор” – розроблено й теоретично обґрунтовано методику розвитку мовлення в старших дошкільників із заїканням засобами музично-дидактичних ігор, описано організацію та хід формувального експерименту, подано його результати, статистично підтверджено ефективність запропонованої методики.

Головною метою формувального експерименту була розробка корекційно-розвивальної методики, спрямованої на системний розвиток усного мовлення на основі вдосконалення темпо-ритмічної організації мовлення та активізації сенсорних функцій дітей старшого дошкільного віку із заїканням засобами МДІ.

В основу експериментальної методики були покладені такі положення: розвиток усного мовлення дітей із заїканням базується на основі музично-сенсорного сприймання з урахуванням диференційованого підходу залежно від клінічних форм заїкання та їхньої специфіки; вікових особливостей дітей; корекційна робота, що спрямована на розвиток мовлення дошкільників із заїканням здійснюється засобами навчально-ігрової діяльності (навчальної за метою та ігровою за характером) із урахуванням полісенсорного аспекту (активізації і синестезії в роботі мовнорухового, слухового, зорового і кінестетичного аналізаторів); системно-семіотичного підходу (єдність

мовних одиниць музики та мовлення), спрямованого на розвиток мовленнєвих і немовленнєвих психічних функцій.

Завдання формувального експерименту направлені на розробку змісту, методів і прийомів організації процесу розвитку усного мовлення дітей старшого дошкільного віку із заїканням і ґрунтуються на науково-теоретичній основі доцільного поєднання навчання та розвитку як опорних у корекційній діяльності.

Визначені наступні напрямки методики формувального експерименту:

1. Музично-сенсорний: залучення до різних видів музично-виконавської діяльності; розвиток сприймання та відтворення властивостей музичних звуків (темпу, ритму, тембру, динаміки, звуковисотності) з опорою на слуховий, мовноруховий, кінестетичний і зоровий аналізатори.

2. Корекційно-розвивальний: розвиток просодичного компонента звукової сторони мовлення, удосконалення звуковимови і фонематичних процесів, збагачення лексичного запасу, удосконалення граматичної будови мовлення, зв'язного мовлення, немовленнєвих психічних функцій, емоційний розвиток дошкільників, удосконалення координації, темпо-ритмічної організації рухів на рівні загальної, дрібної та артикуляційної моторики.

Зазначені напрямки роботи реалізувалися в процесі навчально-ігрової діяльності. Створено комплекс музично-дидактичних ігор, що передбачав єдність корекційно-розвивальних і музично-сенсорних завдань. Залежно від поставленої мети розроблені музично-дидактичні ігри: за типом проведення (настільні і рухові ігри); за способом організації логопедичної роботи (індивідуальні і підгрупові ігри); за видом музичної діяльності (ігри в основі яких: слухання музики, спів, музично-ритмічна діяльність і гра на музичних інструментах); за сенсорною основою (ігри, що включають роботу слухового, мовнорухового, зорового і кінестетичного аналізаторів); за лексичною темою і без певної теми.

Корекційна робота будувалася таким чином: від спокійних ігор (які не вимагають значного емоційного напруження і рухливої активності) до рухливих та емоційно насичених; перехід до наступного етапу роботи визначався ступенем засвоєння актуального матеріалу; у процесі експерименту було передбачено поєднання і взаємопроникнення корекційно-спрямованої роботи засобами МДІ.

Основними педагогічними умовами, що забезпечують ефективність розвитку усного мовлення старших дошкільників із заїканням засобами МДІ, були визначені такі: 1) диференційований підхід відповідно до груп дітей із невротичною і неврозоподібною формами заїкання; 2) активізація діяльності сенсорних аналізаторів (слухового, мовнорухового, кінестетичного і зорового); 3) взаємодія в роботі логопеда, вихователя і музичного керівника; 4) використання логопедичних методів і прийомів у корекційно-розвивальній роботі; 5) поетапність проведення, систематичне здійснення і супровід процесу розвитку мовлення засобами МДІ; 6) формування позитивного ставлення до виконаної діяльності.

Упровадження музично-дидактичних ігор передбачало поетапність логопедичної роботи з дітьми, які заїкаються (за Н. Власовою, О. Рау). Провідним

на кожному з етапів є використання МДІ на основі активізації та синестезії сенсорних аналізаторів. Так, на етапі обмеження мовлення були розроблені МДІ, в основі яких лежить активізація і синестезія слухового, зорового і кінестетичного аналізаторів. МДІ спрямовані на розвиток сприймання властивостей музичних звуків (ритму, темпу, висоти звука, тембру, динамічних відтінків); слухової уваги, пам'яті, мислення і передбачають зниження мовленнєвої активності дітей, виховання уважного сприймання зверненого до них мовлення; формування техніки мовлення (мовленнєвого дихання, артикуляції – без фонації); збагачення пасивного словника, дрібної та загальної моторики. Для наступних етапів (мовлення разом з логопедом та повторюючи за ним; правильної відповіді на запитання; самостійного мовлення), крім активізації і синестезії зазначених аналізаторів, до МДІ залучається мовноруховий аналізатор з поступовим ускладненням мовленнєвих завдань відповідно до мети і завдань формувального етапу дослідження.

Експериментальна методика розвитку мовлення засобами МДІ складалась із трьох стадій.

Перша стадія (підготовча): аналіз діагностичних карт, консультація педагогічного персоналу та батьків відносно корекційної роботи, визначення умов ефективності МДІ.

Друга стадія (основна): залучення дітей до активної музично-ігрової діяльності, що здійснювалася у формі МДІ з корекційно-розвивальною спрямованістю. Використовувалися МДІ, що відповідають етапам обмеженого мовлення, правильної відповіді на запитання, мовлення разом з логопедом та повторюючи за ним.

Третя стадія (узагальнювальна): використання ігор, що відповідають етапу самостійного мовлення, а також перевірка ефективності спеціальної методики.

Процес застосування МДІ припускав особливості їх проведення стосовно дітей із різними клінічними формами заїкання. Доведено, що специфіка роботи з дітьми, які мають невротичну форму заїкання, полягає в тому, що в процесі розвитку усного мовлення засобами музично-дидактичних ігор увага акцентується на позитивній мотивації щодо участі в МДІ, на вихованні впевненості у своїх можливостях, умінні долати труднощі в процесі виконання ігрових завдань, активізації мовленнєвого супроводу в грі та міжаналізаторній взаємодії, на вихованні точності, чіткості рухів, швидкості рухових реакцій. Значна увага зверталася на використання зовнішніх опор (графічних схем, фішок, малюнків) у процесі ігор, що допомагало дітям ефективніше сприймати, уявляти властивості музичних звуків і музичних творів.

Особливості стану психічних функцій дошкільників із неврозподібною формою заїкання зумовлювали необхідність збільшення терміну ознайомлення дітей з грою; виконання ігрового правила за частинами; подачі завдання дозовано; включення паузи для відпочинку при ознаках втоми; урахування особливостей рухової сфери; акцентування уваги в процесі проведення музично-дидактичних ігор на міжаналізаторну взаємодію, на координацію, переключення рухів у грі, на поступове ускладнення ігрового завдання та супровід педагога.

З метою визначення доцільності й ефективності розробленої методики було проведено контрольний зріз для виокремлення рівнів розвитку усного мовлення дітей старшого дошкільного віку контрольних груп (КГ) і експериментальних груп (ЕГ), загальною кількістю 148 осіб. До контрольної групи увійшло 38 дошкільників із невротичною і 30 дошкільників із неврозоподібною формами заїкання; до експериментальної групи – 42 дошкільника з невротичною і 38 дошкільників із неврозоподібною формами заїкання. Завдання за діагностичним призначенням і змістом були аналогічними тим, що використовувалися на констатувальному етапі дослідження.

Аналіз результатів контрольного експерименту підтвердив залежність темпо-ритмічних розладів мовлення дітей від стану компонентно-складових форм музики: ритму, темпу, інтонації й емоцій, які містяться в структурі музично-дидактичних ігор. Через включення заїкуватих дітей в ігровий процес поліпшувалося сприймання і відтворення властивостей музичних звуків, які стали стійким підґрунтям для розвитку мовленнєвих звуків; активізувалася робота сенсорних аналізаторів: слухового, мовнорухового, зорового та кінестетичного, що сприяло розвитку темпо-ритмічної організації мовленнєвої діяльності, сенсорних і моторних функцій дітей із заїканням.

Зіставлення кількісних характеристик старших дошкільників із невротичною та неврозоподібною формами заїкання дозволило простежити позитивну динаміку розвитку усного мовлення в експериментальній групі (табл.1).

Таблиця 1

Порівняння показників рівнів розвитку усного мовлення дошкільників із заїканням на етапах констатувального та контрольного експериментів

Рівні розвитку мовлення	Групи	Кількість досліджуваних у %					
		Діти з невротичною формою заїкання			Діти з неврозоподібною формою заїкання		
		Констатувальний етап	Контрольний етап	Приріст у %	Констатувальний етап	Контрольний етап	Приріст у %
Високий	ЕГ	2,50	11,25	8,75	-	8,75	8,75
	КГ	2,94	5,88	2,94	-	2,94	2,94
Середній	ЕГ	25,00	31,25	6,25	18,75	26,25	7,50
	КГ	25,00	27,94	2,94	17,64	19,12	1,48
Низький	ЕГ	25,00	10,00	Зменшення на 15,00	28,75	12,50	Зменшення на 16,25
	КГ	27,94	22,05	Зменшення на 5,85	26,47	22,06	Зменшення на 4,41

Аналіз результатів педагогічного експерименту засвідчив, що кількість старших дошкільників із заїканням ЕГ з високим і середнім рівнем зростає. Дітей з низьким рівнем стало менше. У КГ отримано значно нижчі результати. Так, в ЕГ на завершальному етапі експерименту високого рівня розвитку усного мовлення досягли 11,25% дітей з невротичною і 8,75% дітей з неврозоподібною формами заїкання (у КГ: 5,88% і 2,94% відповідно), середнього рівня – 31,25% з невротичною і 26,25% з неврозоподібною формами заїкання (у КГ: 27,94% і 19,12%

відповідно). В ЕГ кількість дітей з низьким рівнем розвитку усного мовлення знизилася з 25% до 10% у дітей з невротичною формою і з 28,75% до 12,50% у дошкільників із неврозоподібною формою заїкання, у КГ простежувалося незначне зниження.

Як засвідчують результати експерименту, у дошкільників із невротичною формою заїкання покращення показників розвитку усного мовлення щодо його плавності відбувалося швидко, хоч іноді спостерігалися короткочасні рецидиви (нетривалі затинання, логофобії, судоми в тих чи інших відділах артикуляційного апарату: губ, твердого піднебіння, голосових складок), у дітей з неврозоподібною формою заїкання процес відновлення плавності мовлення проходив повільно і поступово, але рецидивів не відзначено.

Аналіз результатів проведеного дослідження сенсомоторної сфери дітей старшого дошкільного віку, які заїкаються (як підтвердив контрольний зріз формувального експерименту), показав, що завдання на перевірку кінестетичного, просторового, динамічного, конструктивного праксису, слухомоторної координації, зорового гнозису і виконання рухових програм діти ЕГ виконали з кращими показниками, ніж дошкільники КГ. Різницю між показниками якості виконання завдань на перевірку змін, які відбулися в сенсомоторній сфері дітей як у КГ, так і в ЕГ, ми оцінили за допомогою накопичувального абсолютного приросту за формулою $\Delta y = \frac{\sum \Delta y}{n}$, де Δy – накопичувальний абсолютний приріст коефіцієнта якості виконаних завдань, де $\sum \Delta y$ – середнє арифметичне суми коефіцієнтів якості всіх виконаних завдань на перевірку сенсомоторної сфери, n – кількість запропонованих завдань.

Якщо Δy_1 на констатувальному етапі становив 42,9% (у дітей із невротичною формою заїкання) і 30,2% (у дітей із неврозоподібною формою заїкання), то після проведення корекційно-розвивальної роботи засобами музично-дидактичних ігор Δy_2 – 64,73% і 52,14% відповідно. У КГ результати Δy_3 були нижчі: 54,61% і 42,06%, що свідчить про ефективність запропонованої методики.

Для перевірки ефективності формувального експерименту за критерієм Вілкоксона-Манна-Уїтні було проведено статистичний аналіз одержаних даних. Характеристики ЕК і КГ на етапі констатувального експерименту збігаються за статистичним критерієм Вілкоксона-Манна-Уїтні з рівнями значущості 86,2 % для групи дітей із невротичною формою і 96,5% для групи дітей із неврозоподібною формами заїкання. Значення ж критерію Вілкоксона-Манна-Уїтні після закінчення експерименту дозволяє констатувати, що достовірність відмінностей характеристик ЕК і КГ дорівнюється 97,7% і 98%. Тож застосування пропонованої методики розвитку мовлення засобами МДІ приводить до статистично значущого на рівні 97,7% для дітей із невротичною і 98% для дітей із неврозоподібною формами заїкання.

Отже, результати проведеного дослідження підтверджують ефективність запропонованої методики розвитку мовлення у старших дошкільників із заїканням засобами музично-дидактичних ігор та доцільність застосування її в дошкільних навчальних закладах.

ВИСНОВКИ

Визначені теоретичні засади розвитку усного мовлення дітей старшого дошкільного віку із заїканням та проведене експериментальне дослідження дали підстави для формулювання таких висновків:

1. Аналіз та узагальнення результатів вивчення наукових джерел щодо корекції заїкання дозволяє стверджувати про недостатню теоретичну і методичну розробленість проблеми поліпшення рівня розвитку усного мовлення старших дошкільників із заїканням та свідчать про необхідність удосконалення логопедичної роботи в цьому напрямку. Досліджувана проблема є актуальною і повинна вирішуватися як загальнорозвивальне і корекційне завдання, що сприяє засвоєнню дитиною різних комунікативних засобів, навчальної та інших видів діяльності.

Аналіз програм навчання і виховання дітей із заїканням показав, що однією із злободенних проблем є відсутність спеціальної програми для дітей дошкільного віку, які заїкаються. Логопеди змушені користуватися у своїй роботі програмою (1983 р.), у змісті якої МДІ відсутні.

Вивчення психолого-педагогічної, психофізіологічної та спеціальної літератури свідчить про те, що розвиток мовлення в старших дошкільників із заїканням ефективно здійснюється з урахуванням навчально-ігрового й емоційно-чуттєвого аспектів, які значно збільшують мотивацію дітей за контролем мовленнєвих висловлювань, створюють сприятливі умови для розвитку темпо-ритмічної основи мовлення, ефективно впливають на розвиток мовленнєвого дихання, фонематичних процесів, збагачення словникового запасу, удосконалення граматичної будови мовлення, звуковимови і сприяють розвитку артикуляційної, дрібної, загальної моторики.

2. Розроблено методику дослідження рівня розвитку усного мовлення, уточнено й описано критерії та показники набуття шестирічними дітьми мовленнєвих умінь і навичок. Критеріями виступили складові усного мовлення (лексико-граматична, фонетико-фонематична сторони мовлення, зв'язне мовлення і комунікативні вміння); особливості розвитку мовленнєвого дихання; основні прояви заїкання старших дошкільників. Аналіз одержаних даних дозволив з'ясувати рівень розвитку усного мовлення в дошкільників із невротичною і неврозоподібною формами заїкання порівняно з їхніми однолітками БМП. З'ясовано, що більшість дошкільників із заїканням у процесі проведення констатувального етапу експерименту мають низький рівень розвитку мовлення (48,75% дошкільників із невротичною формою і 60,29% дітей із неврозоподібною формою заїкання), порівняно з їхніми однолітками БМП (в 50% дітей показники відповідають високому рівню розвитку усного мовлення).

Виявлено наявність моторних і сенсорних порушень у дітей із заїканням. Визначено, що в дітей як із невротичною, так і з неврозоподібною формами заїкання темпо-ритмічні і мелодико-інтонаційні розлади супроводжуються низьким ступенем сформованості слухомоторної

координації, слухової уваги, порушеннями динамічного і кінестетичного праксису.

Встановлено залежність ступеня музично-сенсорного розвитку від клінічної форми заїкання. Порушення в дошкільників із невротичною і неврозоподібною формами проявляються в недостатньому ступені музично-сенсорного розвитку: порушення сприймання ритму, темпу, висоти звука; утруднення сприймання музичних звуків з опорою на додаткові аналізатори (кінестетичний і зоровий). Доведено, що темпо-ритмічні розлади мовлення зумовлюють особливості ритмічного, звуковисотного, динамічного, тембрового слуху.

З'ясовано, що стан розвитку усного мовлення старших дошкільників із заїканням характеризується наявністю основних симптомів (розлад темпо-ритмічної та мелодико-інтонаційної сторони мовлення, дихання, сенсорних і моторних функцій) різного ступеня вираженості; поєднання зазначених симптомів визначає характерні особливості фонетико-фонематичної та лексико-граматичної сторін мовлення в дітей із заїканням; симптоматика психофізіологічних та мовленнєвих розладів має взаємопов'язаний і взаємозумовлений характер; немовленнєві та мовленнєві порушення погіршують розвиток мовлення; порушення усного мовлення, сенсомоторної сфери та музично-сенсорних умінь у дітей з різними клінічними формами заїкання має типологічний характер.

3. У дослідженні розроблено й теоретично обґрунтовано методику розвитку мовлення у старших дошкільників із заїканням засобами МДІ, яка ґрунтувалася на загальнодидактичних і спеціальних принципах, з урахуванням полісенсорного аспекту (активізації та синестезії в роботі мовнорухового, слухового, зорового і кінестетичного аналізаторів) і спрямовувалася на розвиток темпо-ритмічної та мелодико-інтонаційної основи мовлення, мовленнєвого дихання, фонематичних процесів, збагачення словникового запасу, удосконалення граматичної будови мовлення, звуковимови, розвиток артикуляційної, дрібної та загальної моторики. Створено комплекс музично-дидактичних ігор, що передбачає єдність корекційно-розвивальних і музично-сенсорних завдань на кожному етапі логопедичної роботи.

З'ясовано, що основними педагогічними умовами розвитку усного мовлення в старших дошкільників із заїканням є: 1) здійснення диференційованого підходу з урахуванням характеру і ступеня виразності клінічної форми заїкання; 2) активізація роботи сенсорних аналізаторів: слухового, мовнорухового, кінестетичного і зорового та синестезія в їхній роботі; 3) взаємодія у роботі спеціалістів: логопеда, вихователя і музичного керівника; 4) використання логопедичних методів і прийомів у корекційно-розвивальній роботі засобами музично-дидактичних ігор; 5) поетапність проведення, систематичне здійснення і супровід процесу розвитку усного мовлення засобами музично-дидактичних ігор; 6) формування позитивного ставлення дітей до виконаної діяльності.

4. Експериментальна перевірка запропонованої методики розвитку мовлення старших дошкільників із заїканням засобами МДІ засвідчила її ефективність та доцільність застосування в дошкільних навчальних закладах. Зіставлення кількісних характеристик старших дошкільників із невротичною та неврозоподібною формами заїкання дозволило простежити позитивну динаміку розвитку усного мовлення в експериментальних групах. Результати контрольного експерименту підтвердили залежність темпо-ритмічних розладів мовлення дітей від стану компонентно-складових форм музики: ритму, темпу, інтонації й емоцій, які містяться в структурі музично-дидактичних ігор. Через включення заїкуватих дітей в ігровий процес розвивалося сприймання і відтворення властивостей музичних звуків, які стали стійким підґрунтям для розвитку мовленнєвих звуків; активізувалася робота сенсорних аналізаторів: слухового, мовнорухового, зорового та кінестетичного, що сприяло розвитку темпо-ритмічної організації мовленнєвої діяльності, а також розвитку сенсорних і моторних функцій дітей із заїканням. Доведено, що активізація і синестезія роботи сенсорних аналізаторів забезпечують ефективність МДІ на різних етапах розвитку усного мовлення.

Здійснене дослідження не охоплює всіх аспектів проблеми розвитку мовлення дошкільників із заїканням. Потребують подальшого дослідження проблеми розробки форм і методів інтеграції МДІ, уведення МДІ в структуру логопедичних занять, дослідження емоційного стану дітей із заїканням за допомогою проєктивних діагностичних методик. Актуальною проблемою постає розробка спеціальної програми для заїкуватих дошкільників із включенням МДІ, пошук шляхів її реалізації в системі дошкільної освіти.

Основний зміст дисертації подано в таких публікаціях автора:

1. Журавльова Л. С. Корекція мовлення старших дошкільників із заїканням засобами музично-дидактичних ігор / Л. С. Журавльова // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 19 : Корекційна педагогіка та психологія: [зб. наук. праць]. – К., 2005. – Вип. 5. – С. 25-32.

2. Журавльова Л. С. Психолого-педагогічні аспекти підготовки дітей до школи / Л. С. Журавльова // Наука та інновації – 2005: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф., м. Дніпропетровськ, 17-31 жовтня, 2005 р. – Дніпропетровськ, 2005. – Т. 16 : Пед. науки. – С. 117-119.

3. Журавльова Л. С. Музика як засіб корекції / Л. С. Журавльова // Підвищення ефективності логопедичної роботи в умовах здійснення дошкільної та початкової освіти : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Херсон, 16-17 березня, 2006 р. – Херсон, 2006. – С. 23-27.

4. Журавльова Л. С. До питання про причини виникнення заїкання / Л. С. Журавльова // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія : Педагогіка і психологія : [зб. статей] / Автономна республіка Крим, Крим. гуманіт. ун-т. – Ялта, 2006. – Вип. 10, ч.1. – С. 188-193.

5. Журавльова Л. С. Психолінгвістична характеристика мовлення заїкуватих дітей / Л. С. Журавльова // Вища освіта інвалідів: рівні права – рівні можливості: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 9-11 жовтня 2006 р., м. Ялта. / Крим. гуманіт. ун-т. Відділ преси, освіти та культури посольства США в Україні. – Ялта, 2006. – С. 27-31.

6. Журавльова Л. С. Використання фольклору в логопедичній роботі з заїкуватими дошкільниками / Л. С. Журавльова // Наукові записки кафедри педагогіки: [зб. наук. праць] / Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. – Харків, 2006. – Вип. XVII. – С. 130-136.

7. Журавльова Л. С. Особливості мовленнєвих можливостей дітей дошкільного віку із заїканням / Л. С. Журавльова // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 19 : Корекційна педагогіка та психологія: [зб. наук. праць]. – К., 2007. – Вип. 7. – С. 9-12.

8. Журавльова Л. С. Мовленнєва підготовка дітей старшого дошкільного віку із заїканням до навчання у школі / Л. С. Журавльова // Шляхи вдосконалення професійної підготовки майбутніх вихователів дошкільних закладів : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. семінару, м. Донецьк, 29 листопада, 2007 р. – Донецьк : ДІСО, 2007. – С. 23-26.

9. Журавльова Л. С. Використання засобів музичного виховання в корекційній роботі з дітьми, що заїкаються / Л. С. Журавльова // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 19 : Корекційна педагогіка та психологія: [зб. наук. праць]. – К., 2008. – Вип. 9. – С. 27-29.

10. Журавльова Л. С. Роль музично-дидактичних ігор у мовленнєвому розвитку дошкільників / Л. С. Журавльова // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка / Прикарп. Нац. ун-т імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2008. – Вип. XVII / XVIII. – С. 218-225.

11. Журавльова Л. С. Особливості використання музично-дидактичних ігор для розвитку мовлення дітей із заїканням / Л. С. Журавльова // Науковий вісник Миколаївського державного університету. Педагогічні науки : [зб. наукових праць / за заг. ред. В.Д.Будака, О.М.Пехоти] : у 2-х т. – Миколаїв, 2008. Т. 2 : [Проблеми передшкільної освіти в сучасних умовах] (спецвип.). – С. 120-126.

12. Журавльова Л. С. Особливості розвитку емоцій і відчуттів у дітей із заїканням / Л. С. Журавльова // Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського державного університету. Сер. Соціально-педагогічна / [за ред. О.В.Гаврилова, В.І.Співака]. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Вип. 8. – С. 336-342 .

13. Журавльова Л. С. Проблеми та перспективи розвитку мовлення дітей із заїканням / Л. С. Журавльова // Нові виміри сучасного світу: зб. матеріалів VI Міжнар. наук. інтернет-конференції, м. Мелітополь, 24-28 листопада, 2008 р. – Мелітополь : МДПУ, 2008. – С. 24-26.

14. Журавльова Л. С. Стан розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із заїканням / Л. С. Журавльова // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 19 : Корекційна педагогіка та психологія: [зб. наук. праць]. – К., 2009. – Вип. 13. – С. 29-33.

15. Журавльова Л. С. Психофізіологічні основи мовлення дітей, що заїкаються / Л. С. Журавльова // Управління в освіті: тези доп. IV Міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 23-24 квітня, 2009 р. – Л., 2009. – С. 88-89.

АНОТАЦІЇ

Журавльова Л.С. Развитие мовлення у старших дошкольников із заїканням засобами музично-дидактичних ігор. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.03. – корекційна педагогіка. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2009.

У дослідженні з'ясовано науково-теоретичні основи підвищення ефективності розвитку усного мовлення засобами МДІ, удосконалення темпоритмічної сторони мовлення та навичок спілкування заїкуватих дошкольників. Виявлено передумови для розвитку усного мовлення дітей старшого дошкольного віку із заїканням засобами МДІ, потенціал яких у практиці застосовувався недостатньо: використання емоційних можливостей дитячої психіки в процесі розвитку мовленнєвих навичок, активізація та синестезія сенсорних аналізаторів. Розроблено та описано експериментальну методику розвитку мовлення з урахуванням полісенсорного аспекту, виокремлено педагогічні умови розвитку усного мовлення заїкуватих дітей, визначено критерії, показники та рівні мовленнєвого розвитку дітей старшого дошкольного віку із заїканням засобами МДІ.

Результати дослідження довели ефективність використання музично-дидактичних ігор як засобу, що дозволяє підвищити рівень розвитку усного мовлення старших дошкольників із заїканням.

Ключові слова: розвиток усного мовлення, діти старшого дошкольного віку, невротична та неврозоподібна форми заїкання, темпо-ритмічна діяльність, музично-дидактичні ігри, синестезія, сенсорні аналізатори.

Журавлёва Л.С. Развитие речи у старших дошкольников с заиканием средствами музыкально-дидактических игр. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.03 – коррекционная педагогика. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2009.

Диссертация посвящена проблеме развития речи у старших дошкольников с заиканием средствами музыкально-дидактических игр.

Цель исследования заключается в теоретическом обосновании, разработке и экспериментальной проверке эффективности коррекционно-развивающей методики, направленной на развитие речи у детей старшего дошкольного возраста с заиканием на основе усовершенствования темпо-ритмической организации речи средствами музыкально-дидактических игр.

В исследовании обозначены научно-теоретические основы повышения эффективности развития устной речи детей с заиканием средствами музыкально-

дидактических игр (МДИ), усовершенствование темпо-ритмической стороны речи и навыков общения заикающихся дошкольников.

Анализ результатов констатирующего этапа исследования показал низкий уровень развития устной речи, недостаточную степень сформированности сенсомоторной сферы у старших дошкольников с заиканием и определили потенциальные возможности синестезии, что потребовало разработки специальной методики коррекционно-развивающей работы на полисенсорной основе.

Разработано содержание и описана экспериментальная методика развития речи на основе усовершенствования темпо-ритмической организации речи и активизации сенсорных функций детей старшего дошкольного возраста с заиканием средствами МДИ. Создан комплекс музыкально-дидактических игр, который предусматривал использование в единстве коррекционно-развивающих и музыкально-сенсорных задач на каждом этапе логопедической работы.

Выявлены следующие основные педагогические условия развития устной речи у старших дошкольников с заиканием: 1) осуществление дифференцированного подхода с учетом характера и степени выраженности клинической формы заикания (невротической и неврозоподобной); 2) активизация и синестезия работы сенсорных анализаторов: слухового, речедвигательного, кинестетического и зрительного; 3) взаимодействие в работе специалистов: логопеда, воспитателя и музыкального руководителя; 4) использование логопедических методов и приемов в коррекционно-развивающей работе средствами музыкально-дидактических игр; 5) поэтапность проведения, систематическое осуществление и сопровождение процесса развития речи средствами МДИ; 6) формирование позитивного отношения детей к выполняемой деятельности.

Экспериментально доказана зависимость темпо-ритмических расстройств речи у детей с заиканием от состояния компонентно-составляющих форм музыки: ритма, темпа, интонации и эмоций, которые содержатся в структуре музыкально-дидактических игр. Установлено, что активизация и синестезия работы сенсорных анализаторов обеспечивают эффективность МДИ на разных этапах развития устной речи у детей с заиканием.

Результаты исследования доказали педагогическую целесообразность и эффективность использования МДИ как средства, повышающего уровень развития устной речи старших дошкольников с заиканием.

Ключевые слова: развитие устной речи, дети старшего дошкольного возраста, невротическая и неврозоподобная формы заикания, темпо-ритмическая деятельность, музыкально-дидактические игры, синестезия, сенсорные анализаторы.

Zhuravlyova L.S. Senior preschoolers' speech development by means of musical - didactic games. – Manuscript.

Candidate's thesis for speciality 13.00.03.- Correctional pedagogic. – Dragomanov National Pedagogical University. – Kyiv, 2009.

The theoretical basis of speech development efficiency increasing of stammering preschoolers, tempo-rhythmic speech qualities and stammerers' communicational skills improvement are presented in the thesis. Some pre-conditions for speech development of stammering children with the help of musical-didactic facilities are explored such as: use of emotional possibilities of child's psyche in the process of vocal skills development, activation and synesthesia of sensory analyzers. The content and the experimental method of speech development have been described with taking into account a polisensory aspect, the pedagogical terms for speech development of children with a stammer, definite criteria, characteristics and different levels of stammering children speech development by means of musical-didactic games have been worked out.

The results of scientific research proved the efficiency of the music-didactic games usage as a facility that allows to improve the level of stammering senior preschoolers' speech development.

Key words: verbal speech development, senior preschoolers, neurosis forms of stammer, tempo-rhythmic activity, musical-didactic games, synesthesia , sensory analyzers.